

Jurij Perovšek*

Slovenski pogled na spiritizem v dobi meščanstva

IZVLEČEK

O spiritizmu, njegovem pojavu, razvoju in značilnostih so na Slovenskem v dobi meščanstva precej pisali, večkrat predavali in pozorno spremljali literaturo, ki je o njem izhajala v svetu. Na Slovenskem so ga dobro poznali. Prerez tedanje družbe in politike pokaže, da je zanj veljalo vsesplošno in večinsko odklonilno ter zasmehovalno stališče. Nanj so gledali kot na praznoverje, prevaro, znamenje psihične oporečnosti, fantazmagorijo, nedokazane pojave, prazno vero in zmoto. Katoliški avtorji so ga označili za nasprotnika vere ter sovražnika človeškega in božjega. Na liberalni strani so menili, da se ljudje k njemu zatekajo zaradi socialnih stisk, komunisti pa so v spiritizmu videli nevaren strup za delovno ljudstvo, ki mu izpodkopava razredno zavest. Spiritizmu so bili najbolj naklonjeni v rudarskih revirjih.

Ključne besede: spiritizem, slovenski pogled, doba meščanstva, negativno vrednotenje, rudarski revirji

ABSTRACT

THE SLOVENIAN OUTLOOK ON SPIRITUALISM IN THE AGE OF THE BOURGEOISIE

During the bourgeois era in Slovenia, a lot was written about spiritualism, its appearance, development, and characteristics. Many lectures were given, and the literature about it, published throughout the world, was followed closely. It was well known in Slovenia, and

* Dr., znanstveni svetnik, emeritus, Andraž nad Polzelo 398, SI-3313 Polzela, jurij.perovsek@gmail.com

a cross-section of the contemporaneous society and politics reveals that the general opinion about it was mostly disapproving and derisive. It was perceived as superstition, deception, a sign of psychological depravity, phantasmagoria, unproven phenomena, blind faith, and as simply wrong. Catholic authors characterised it as contrary to religion and hostile to humanity and God. The liberals believed that people resorted to spiritualism because of social hardships, while the communists saw it as a dangerous poison for the working people, which could undermine their class consciousness. Spiritualism was most favoured in the mining areas.

Keywords: spiritualism, the Slovenian outlook, bourgeois age, negative valuation, mining areas

Uvod

Pokojni kolega in prijatelj dr. Andrej Studen je v svojem delu odkrival vrsto novih zgodovinskoobraznih obzorij, ki jih na Slovenskem do njegovega prelomnega spoznavanja raznovrstnih poti človekovega bivanja nismo dobro poznali. Če prezgodnja smrt ne bi ustavila njegovega raziskovalnega duha, bi se v svojem prikazovanju manj zaznavnih prostorov preteklosti mogoče ustavil tudi pri spiritizmu in odzivanju nanj na Slovenskem. Svoj prispevek smo pripravili v spomin in poklon njegovemu zgodovinarskemu iskanju, pri čemer nas je pritegnil fenomen spiritizma v času do druge svetovne vojne. Preden predstavimo svoja dognanja o omenjenem vprašanju, pa naj opozorimo na naslednje zanimivo naključje.

Ko sva s kolegico doc. dr. Ireno Selišnik v razgovoru po spominskem znanstvenem in strokovnem srečanju ob desetletnici smrti kolega prof. dr. Janeza Cvirna 14. septembra 2023 v Ljubljani razpravljala o posameznih raziskovalnih poljih, ki so pritegnila najino pozornost, sva presenečena ugotovila, da sva se odločila za isto temo, s katero bova sodelovala v pričujočem zborniku – spiritizem. In to na Slovenskem v času od srede 19. stoletja do druge svetovne vojne. Lahko rečemo: popolno naključje. In tako naključje očitno ni osamljeno. Podobno se je npr. zgodilo ameriški pisateljici Elizabeth Gilbert, pri nas znani zlasti po delih *Jej, moli, ljubi* in *Pečat stvarjenja*.¹ V svoji *Veliki čarovniji*² poroča, da je njo in romanopisko Ann Patchett »obiskala« ista ideja o romanu, katerega zgodba je postavljena v brazilski pragozd v šestdesetih letih 20. stoletja. To sta pisateljici ugotovili v enem od svojih razgovorov, potem ko sta se spoznali in postali prijateljici. Elizabeth zaradi nekaterih nepredvidenih okoliščin in drugega romana, ki ga je medtem napisala, svoje ideje ni uresničila. Ann pa jo je.³

1 V izvirniku *Eat, Pray, Love in The Signature of All Things*.

2 V izvirniku *Big Magic: Creative Living Beyond Fear*.

3 Plod Patchettine ideje je roman *State of Wonder*, ki je izšel leta 2011.

Irena Selišnik in podpisani sva jo tudi in idejo, ki naju je nagovorila, sva obravnavala vsak na svoj način. O spoznanjih pričujoče obravnave sporočajo naslednje strani.⁴

O spiritizmu v »dolgem« 19. stoletju

Slovenci so za spiritizem (vzpostavljanje stika z duhovi) izvedeli kmalu po njegovem pojavu v Združenih državah Amerike. Leta 1852 je zanj prvič slišal kasnejši liberalni politik, pisatelj, dramatik in zdravnik dr. Josip Vošnjak.⁵ Štiri leta zatem mu je stric, župnik pri sv. Martinu na Pohorju, zaupal, da ga je ob svoji smrtni uri obiskal duh prijatelja, župnika v sosednji župniji. Pred tem je bil pri Vošnjakovem stricu na obisku ob praznovanju njegovega godu. Ko sta ob slovesu trčila s kupicama vina, je prijateljeva počila v njegovi roki in se na tleh razbila. Prijatelj je v tem videl napoved svoje smrti. In res je po prihodu domov umrl ter se, kot je ugotovil stric, obenem, le malo bolj bled, prikazal pred njim. Podobno se je smrt napovedala tudi stricu. Ko je leta 1864 zbolel, je po nekaj dneh poslal po Vošnjaka. Po pregledu je ostal pri njem, stric pa je, čeprav je proti večeru začutil bolečine v prsih, z njim želel izpiti kupico vina. A tiste, iz katere je navadno pil, mu kuharica ni postavila na mizo. Na vprašanje, zakaj, je odgovorila, da jo je v omari našla razpočeno na dve polovici, čeprav se je ni nihče dotaknil. Stric je tedaj tiho dejal, da ga kliče prijatelj, in ukazal, naj pokličejo kaplana. Pokazala so se znamenja pljučnega endema. Po kaplanovem prihodu in zadnjih besedah očenaša je umrl.⁶

Vošnjak se je opazno zanimal za spiritizem,⁷ zato je bil prepričan, da bodo naši duhovi po smrti »mirno in veselo plavali po neskončnem prostoru, gledali čudeže stvarjenja na neštevilnih zvezdah, plavali dalje in dalje proti središču in izvoru vesoljnosti, večnemu Bogu, dokler nas *on*, morda šele po milijonih let, ne spozna vrednih, zreti v njegovo sveto obličje«. ⁸ O spiritizmu, prikaznih in duhovih je tudi predaval v ljubljanskem pisateljskem društvu. Petega novembra 1881 je prebral spis o izkušnji svojega strica in njegovi smrti ter ga nato objavil v *Ljubljanskem zvonu*.⁹ Enaindvajsetega novembra 1885 je v društvu ponovno govoril o mističnih prikaznih človeškega duha in spiritizmu.¹⁰ Spiritizmu, hipnotiziranju in somnambulizmu (mesečnosti) je več strani namenil še v svojem romanu *Pobratimi*, ki je izšel leta 1888 (i. e. 1889).¹¹

Spiritističnega vidika Vošnjakovega romana v javnosti niso dobro sprejeli. Mecen, publicist in vzgojitelj dr. Pavel Turner je v svoji oceni *Pobratimov* zapisal, da »vsakteri

4 O pojavljanju in delovanju idej ter Gilbertini izkušnji o njihovih »potovanjih« gl. Gilbert, *Velika čarovnija*, 34, 39–44, 48–50, 52, 53.

5 Vošnjak, *Spomini*, 40.

6 Vošnjak, O prikaznih in duhovih, 340–50.

7 Prim. Melik, *Slovenci 1848–1918*, 438.

8 Vošnjak, *Spomini*, 154.

9 Vošnjak, O prikaznih in duhovih, 340–50.

10 *Slovenski narod*, 20. 11. 1885, 3, Zabavni večer pisateljskega društva.

11 Vošnjak, *Pobratimi*, 35–43, 151–69. Roman je ponovno izšel leta 1992. V tej izdaji gl. 48–56 in 181–202.

misticizem kakor spiritizem le za goli izrodek človeške fantazije, bolestnih živcev in za humbuk (sleparijo – op. av.) zmatra«. ¹² Še neposrednejši je bil teolog, filozof, podvodja v ljubljanskem semenišču in urednik literarne revije *Dom in svet* dr. Francišek Lampe. Sodil je, da »ne moremo z nramnega stališča nikakor odobravati, da opisuje pisatelj toliko spiritizem«. Imel ga je za dvomljivo zadevo in opomnil, da je udeleževanje pri spiritističnih sejah ali »seansah« po katoliški cerkvi prepovedano. Stiki z duhovi so prazna vera in torej proti prvi božji zapovedi. ¹³ Kulturni filozof, pisatelj in literarni zgodovinar dr. Fran Celestin je v svojem knjižnem poročilu spiritizem in podobne prakse označil za nezdrave in neustvarjalne pojave, ki kvarijo živce. ¹⁴ Pisatelj, katoliški kulturni filozof in profesor bibličnih ved na bogoslovnem učilišču v Gorici dr. Anton Mahnič pa je Vošnjaku očital, da je s tem, kar je »nažveplal« v romanu, želel prekriti svoje »bogotajne« in brezbožne nauke. »Ker spiritisti hočejo spiritizem poistovetiti s krščanstvom, da, smatrati ga za višo dopolnitev krščanstva (seveda krščanstva framasonskega, brez dōgem in vere) namenja najbrže tudi dr. Vošnjak sē spiritističnim krščanstvom osrečiti Slovence; to seveda bi bilo pred vsem za nižje ljudstvo, mej tem ko bi omikancem vso vero nadomeščal Schopenhauerjev pesimizem.« ¹⁵ Mahnič je Vošnjakov roman ocenil kot prvi resni poizkus, da bi spiritizem, »to staro bedarijo«, v moderni obliki uveljavili v slovenski literaturi. ¹⁶ Zanj je bil gnilo jabolko liberalizma, ki se je vtepel v naše slovstvo in javno življenje, in če nočemo, da »okuži kar je še zdravega v našem ljudstvu, v mladini, vrzimo je (liberalizem – op. av.) hitro od sebe, bodi njegov olupke še tako naroden«. ¹⁷ Za Vošnjakov spiritizem ni imel razumevanja tudi pesnik, prevajalec in urednik Anton Aškerc. V pismu Vošnjaku 11. februarja 1902 je sicer izjavil, da nima pravice podirati njegovih nazorov, a zanj je »spiritizem vrhunec neslanosti in abotnosti«. Tako kot »takozv. spiritizem razlaga osebno posmrtno življenje in razne komedije z duhovi in, dušami, je pust nezmisel. To je pač sedaj, moda'«. – »Spiritizem – brrrr!« Po Aškercvem prepričanju je bil »nekaka umstvena dekadenca sedanjega rodu. Mundus vult decipi – ergo! ... (*Mundus vult decipi, ergo decipiatur* – Svet hoče biti varan, torej naj bo varan – op. av.)«. ¹⁸

Vošnjak ni bil edini, pri katerem je spiritizem vzbudil zanimanje. V literarni obliki se ga je leta 1905 dotaknil tudi socialnodemokratski politik in pisatelj Etbin Kristan. V povesti *Počena srca*, ki je izhajala od oktobra do konca decembra 1905 v *Rdečem praporu*, je opisal spiritistično predstavo in razgovor, ki se je nato od priznavanja do odklanjanja spiritizma razvil med njenimi gledalci. ¹⁹ Na spiritizem so bili pozorni tudi drugi. V avstrijski dobi se mu je posvetilo več predavateljev – decembra 1883 v Katoliškem društvu v Ljubljani prošt dr. Anton Jarec, 16. marca 1884 v mariborski čitalnici podvodja deškega semenišča v Mariboru dr. Ivan Mlakar,

12 Turner, Optimizem in pesimizem, 2.

13 Lampe, Pobratimi, 30.

14 Celestin, Pobratimi, 244–47.

15 Mahnič, Pobratimi, 422.

16 Prav tam, 421.

17 Prav tam, 424.

18 Aškerc, *Zbrano delo*, 8, 125, 126.

19 Kristan, *Počena srca*: dalje, 1, 2. Kristan, *Počena srca*: konec, 2.

12. decembra 1885 v akademskem društvu Slovenija na Dunaju medicinec Josip Panjič, 21. decembra 1898 in 4. januarja 1899 na »prijateljskem večeru« v Ljubljani profesor moralne teologije na ljubljanskem bogoslovju dr. Ivan Janežič, 13. decembra 1906 v Leonovi družbi v Ljubljani prefekt in katehet na Škofijski gimnaziji v Šentvidu nad Ljubljano dr. Josip Demšar, novembra 1910 v Slovenskem katoliškem izobraževalnem društvu Straža na Dunaju medicinec Anton Torkar in 20. novembra 1911 v podružnici Slomškove zveze za kamniški okraj lektor na frančiškanskem bogoslovnem učilišču v Kamniku dr. Gvido Rant.²⁰ Poleg tega je časopisje poročalo o spiritizmu v preteklosti (na Kitajskem) in v letih 1901–1903 ter 1916 o njegovem širjenju na Hrvaškem in v Nemčiji.²¹ Opozarjali so na znane osebe, ki so mu bile privržene (enega najpomembnejših pesnikov hrvaškega romantizma in generala Petra Preradovića),²² in tiste, ki so ga odločno odklanjale (na kemika Dmitrija Ivanoviča Mendeljejeva, nemškega cesarja Viljema II.).²³ Predstavili so tudi življenjsko pot slovenskega fizika, dopisnega člana Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti v Zagrebu ter izrednega profesorja teoretične fizike na graški univerzi dr. Simona Šubica, ki je obravnaval spiritizem, opozorili pa še na njegove pojave na Slovenskem – leta 1902 v Celju in 1916 v Šoštanju. V poročilu o spiritizmu v Celju so poudarili, da ni razširjen le med preprostim ljudstvom, pač pa najbolj med inteligenco.²⁴ V javnost je leta 1902 našla pot tudi novica o spiritističnem sestanku na Hrvaškem, ki je zadeval Slovence. Na njem naj bi priklicali dr. Janeza Bleiweisa. »Resno trdijo spiritisti,« je zapisal *Slovenec*, »da je duh rajnkega gospoda, ki je v svojem življenju imel pač pametnejšega opravka, prijel za pero in svoj lastnoročni, ali bolje lastnodušni podpis zabeležil na papir. Seveda sta potem tudi Stanko Vraz in Peter Preradović morala ubogati zapoved.«²⁵

Na Slovenskem so bili dobro seznanjeni z razvojem ter literaturo, ki je v svetu in monarhiji izhajala o spiritizmu.²⁶ Pisali so tudi, kako potekajo spiritistični sestanki, in

20 *Slovenec*, 20. 12. 1883, 1, 2, V katoliškem društvu. *Slovenski gospodar*, 20. 3. 1884, 92, Iz Maribora. *Slovan*, 5. 2. 1887, 47, Letno poročilo akad. društva »Slovenija« na Dunaju. *Slovenec*, 22. 12. 1898, 2, 3, Predavanje; 5. 1. 1899, 3, Prijateljski večer; 13. 12. 1906, 6, Predavanje »Leonove družbe»; 14. 12. 1906, 4, Leonova družba; 3. 12. 1910, 4, Slovensko kat. izobraževalno društvo »Straža« na Dunaju; 18. 11. 1911, 5, Podružnica Slomškove zveze za kamniški okraj.

21 *Slovenski narod*, 19. 9. 1884, 2, Kitaj in njegove naprave; Ušeničnik, Novo solnce, 267, 268. *Slovenski narod*, 13. 1. 1902, 3, Spiritizem v Zagrebu. *Slovenec*, 10. 2. 1902, 2, Na Nemškem; 8. 4. 1902, 3, Spiritizem na Hrvaškem; 18. 7. 1902, 3, Iz Zagreba; 7. 5. 1903, 4, Proti »Hrvatski Straži«. *Straža*, 20. 3. 1916, 3, Spiritizem.

22 Vamberger, Petar Preradović, 357. – F –, Petar Preradović, 143. *Slovenski narod*, 18. 3. 1918, 1, Petar Preradović. – n –, Peter Preradović, 202. – Avtor I. P. je leta 1894 opozoril še na druge znane zagovornike spiritizma – kemika Aleksandra Mihajloviča Butlerova, zoologa in pisatelja Nikolaja Petroviča Wagnerja ter pisatelja Aleksandra Aksakova. (I. P., Mendeljejev, 454.) Botanik in zdravnik Fran Dolšak pa je leta 1907 v svojem prispevku o spiritizmu opozoril na pisatelja Walterja Scotta in Viktorja Hugoja, dramatičarko Viktorijo Sardou, matematika, logika in filozofa Augusta de Morgana, astrofizika in psihologa Johanna Karla Friedricha Zöllnerja, astronoma Camilla Flammariona, geologa Thomasa Doughtona Russella, fizika Johna Tyndalla in Williama Crookesa, fizika in psihologa Gustava Theodorja Fechnerja, kemika in fizika Humphryja Davyja, paleontologa, zoologa in arheologa Johanna Andreasa Wagnerja, antropologa Enrica Ferrija, kriminologa in frenologa Cesara Lombroso ter naravoslovca Maximiliana Pertyja in Alexandra von Humboldta. (Dolšak, Prof. Lapponi, 40.) Že leta 1889 je Ivan Janežič opozoril tudi na tedaj slavne spiritistične medije v Ameriki in Evropi. (Janežič, O spiritizmu, 89.)

23 I. P., Mendeljejev, 454. *Slovenec*, 13. 2. 1902, 3, Cesar Viljem II. in spiritizem.

24 Šubic I., Simon Šubic, 744–48. *Slovenski gospodar*, 29. 5. 1902, 5, Iz domačih krajev. *Straža*, 20. 3. 1916, 3, Spiritizem.

25 *Slovenec*, 8. 4. 1902, 3, Spiritizem na Hrvaškem.

26 Janežič, O spiritizmu, 45, 46, 87–90, 109, 151, 221, 235, 236, 258, 260, 261. Ušeničnik, Ali moderno svetovno

pojavih, do katerih naj bi na njih prihajalo: spiritisti sedijo okrog mize s položenimi dlanmi na njej, med njimi je prisoten medij, ki stopi v stik z duhom, zbrani se z njim dogovorijo o načinu medsebojnega sporazumevanja, dogajanje obsega plešoče mize, trkanje, praskanje, škripanje, pokanje in razne druge glasove, premikanje in dvigovanje predmetov, levitacijo medija, sproženje kompasnih igel, prehajanje kovancev skozi zaprte škatle, samodejno igranje glasbil, skozi mizno ploščo samozapisana besedila na črtalniku, pritrjenem pod njo, pojavljanje in izginjanje svetlobnih in drugih teles ter predmetov, prikazovanje in razblinjanje človeških teles ali njihovih posameznih delov in drugih podob, prejemanje sporočil iz sveta duhov v govorni in pisni obliki, njihovo fotografiranje, ustvarjanje parafinskega modela roke duha in ugibanje misli.²⁷

Spiritizmu sta se podrobno in obsežno posvetila Ivan Janežič ter predavatelj dogmatike in sociologije na bogoslovnem učilišču v Ljubljani, filozof ter teolog dr. Aleš Ušeničnik. Janežič je v razpravi (verjetno v za tisk pripravljenih predavanjih decembra 1898 in januarja 1899 na »prijateljskih večerih« v Ljubljani), ki je v osmih nadaljevanjih leta 1889 izšla v *Domu in svetu*, predstavil spiritizem, nazore njegovih privržencev, širitev spiritizma, njegovo izvajanje in pojave, ki naj bi jih vzpodbujal. Obravnaval je tudi vprašanje vidnega in nevidnega (duhovnega) sveta, reinkarnacije, četrte dimenzije (štiriobmernega prostora) in verskih nazorov spiritistov. Opozoril je, da spiritisti tajijo ali napačno razlagajo stare krščanske resnice. Spiritizem je bistveno nasproten razodeti veri in je njen smrtni sovražnik. Je kriva vera, poganstvo, ki je bila obsojena že takrat, ko je Bog dajal svoje zapovedi. Cerkev mora njegove krive nauke obsoditi, če hoče varovati resnico. Tisti, ki verjame v spiritizem, je krivoverec.²⁸

Po Janežiču je bil spiritizem mračna krajina. V njegovih pojavih je poleg tistih, ki se jih z natančnim spremljanjem lahko razloži z naravnimi silami in domišljeno presojo ter tako ovrže, priznaval tudi neki močnejši zunanji vpliv. Pripisoval ga je višjemu razumnemu bitju. V tem je videl delovanje hudobnih duhov, saj pojavov, za katere znanost ne more najti druge razlage, ne more ustvariti nihče drug kot (hudobni) duh. Božje razodetje v Svetem pismu namreč potrjuje, da lahko zli duhovi povzročajo take pojave, kakršne vidimo v spiritizmu. Janežič je poudaril, da je enciklika iz leta 1856 (izdal jo je Pij IX.), ki govori o magnetizmu, obsodila tudi spiritizem, zato ne more noben katoličan brez greha obiskovati spiritističnih sestankov in tam klicati duhov ali poslušati njihova razodetja. »Oklenimo se resnice, ki nam prodira iz solčnih krogov vere in pameti, pustimo pa mračne sence spiritizma!« Spiritizem je delo teme, delo sovražnika človeškega in božjega.²⁹

Tako kot Janežič je na spiritizem gledal tudi Ušeničnik. V njem je videl satanovo delo, ki se ga je ta poslužil, da z njim v prid materializma ovrže vero v nadnaravni svet.³⁰ Sicer je menil, da je spiritizem psihološki problem – »obsega kos ljudske psihologije«

.....
naziranje, 12. Ušeničnik, *Der Kampf um die Seele*, 188, 189. Ušeničnik, *Almanah*, 172, 173. Ušeničnik, *Spiritizem*, 47–71. Dolšak, Prof. Lapponi, 38–41. Grivec, *Neumrljivost duše*, 246. O hipnotizmu, 296.

27 Janežič, O spiritizmu, 88–90, 109–11, 151–53, 191, 192. Ušeničnik, O spiritizmu, 49–52.

28 Janežič, O spiritizmu, 22–24, 44–46, 87–90, 109–11, 151–53, 191–93, 220, 221, 235–37, 258–60.

29 Prav tam, 260–64.

30 Ušeničnik, *Nekaj poglavij*, 135.

– in je dvomil v resničnost njegovih pojavov.³¹ Spiritizmu je posvetil posebno razpravo, v kateri je predstavil njegov razvoj, značilnosti spiritističnih srečanj in pojave, ki jih spremljajo. Opozoril je na primere spiritističnih prevar, tu pa dopustil, da se vsega kot sleparstva ne more ovreči. A če naj bi kdaj bilo v spiritizmu kaj nadnaravnega, naj bi to bilo zaradi vpliva duhov, ki ljubijo duševno temo. Vendar še nobenega spiritističnega pojava niso trdno dokazali kot dela nadnaravnih sil. Sklenil je, da krščanstvo ne potrebuje nobenih dvomljivih »nadaravnih« pojavov, najmanj pa goljufivih in neumnih pojavov spiritizma. »Vedrojasna osebnost Jezusova in njegova človeškomila čuda so tako visoko nad glumaško naravo spiritizma kakor čisto, solčno nebo nad mrkim svetlikanjem kalužnega barja!«³² Naravni »metafizični nagon« sta po Ušeničnikovem globokem prepričanju tudi pri modernem človeku lahko potešili le prava vera in Cerkev.³³

Spiritizmu na Slovenskem niso bili naklonjeni. Razen na katoliški so ga odklanjali tudi na liberalni idejnopolični strani.³⁴ To so pokazali že njeni odzivi na Vošnjakove *Pobratime* (Turner in Celestin sta pripadala liberalnim oziroma svobodomiselnim krogom, enako tudi Aškerc). Na obeh straneh so našli vrsto negativnih oznak o spiritističnem gibanju. Nekatere so se ujemale z že navedenimi. Spiritizem so imeli za vraževerje, modno ošabnost, prevarantstvo in grobo materialistično verovanje v posmrtno življenje.³⁵ V najboljšem primeru naj bi bil zabavni dogodek.³⁶ Sicer naj bi bil Slovincem tuj.³⁷ V njem so videli temno polje zagonetnih in nedokazanih pojavov.³⁸ Opozarjali so, da ima kvarne posledice za duševno zdravje ter fizično, moralno in versko življenje.³⁹ Menili so, da pri spiritizmu obstaja celo povezanost z »enakospolno perverzno«.⁴⁰ Na katoliški strani so opozorili, da se je razširil tudi kot odziv na materializem,⁴¹ tam, kjer je najmanj pozitivne vere v božje razodetje, v resnice svete katoliške cerkve, pa je največ prazne vere, največ vere v vraže.⁴² Spiritisti nasprotujejo katoliškemu čudežu, a se ne morejo primerjati z različnostjo, neomejenostjo in nedoločljivostjo njegovega obsega. Nastopa v fizični in intelektualni naravi, na Zemlji, na morju, na nebu, na ljudeh in živalih, na sto in sto načinov, neodvisno od vsakih naravnih moči in katerihkoli pogojev.⁴³ V časopisu se je našlo tudi opozorilo, da je spiritizem obsodil še papež Leon XIII.⁴⁴ Poročali so še o vrsti razkritih spiritističnih prevar.⁴⁵ Med njimi je izstopala

31 Ušeničnik, Ali moderno svetovno naziranje, 12. Ušeničnik, Ali tiči v hipnotizmu, 54.

32 Ušeničnik, Spiritizem, 47–71.

33 Pirc, Aleš Ušeničnik, 99.

34 Prim. Melik, *Slovenci 1848–1918*, 438.

35 *Slovenec*, 20. 12. 1883, 1, 2, V katoliškem društvu; 21. 2. 1884, 1, Cesarjevič Rudolf in spiritisti. Rakež, Nekaj o novem »svetovnem« jeziku, 471. *Slovenski gospodar*, 29. 5. 1902, 5, Iz domačih krajev. Zorec, Dvakrat pri špiritistih, 189–201. *Slovenski narod*, 20. 8. 1910, 5, Med spiritisti. Ninčič, Prorokovanja, 4. Krivic, Kako si je razlagati, 155.

36 *Slovenski narod*, 17. 9. 1906, 4, Uferini v hotelu »Union«.

37 *Slovenski narod*, 8. 10. 1894, 2, Slovensko gledališče.

38 Samotar, Nekoliko misli: konec, 2. Dolšak, Prof. Lapponi, 41. Grivec, Neumrljivost duše, 246.

39 *Edinost*, 23. 6. 1900, 2, Žalostno. *Slovenski gospodar*, 29. 5. 1902, 5, Iz domačih krajev. *Slovenec*, 14. 12. 1906, 4, Leonova družba.

40 Terseglav, Seksualno vprašanje, 441.

41 Jarc, Teozofska družba, 88.

42 *Slovenec*, 20. 12. 1883, 3, V katoliškem društvu.

43 Samotar, Nekoliko misli: X. Samotar, Nekoliko misli: konec, 1.

44 *Soča*, 12. 9. 1906, 1, »Protikatoliški tisk«.

45 Ušeničnik, Spiritizem, 52–58, 60, 61, 70. *Slovenski narod*, 20. 8. 1910, 5, Med spiritisti.

prevara, ki sta jo slovečemu mediju Harryju Bastianu 11. februarja 1884 na Dunaju dokazala cesarjevič Rudolf in nadvojvoda Janez baron Hellenbach.⁴⁶ Na Slovenskem so se lahko seznanili tudi s sklicevanjem na spiritizem, ki se ga je poslužil znani avtor pustolovskih romanov in indijanaric Karl May, da bi pred svojo ženo opravičil zakonsko nezvestobo. Ženi je postal nezvest na potovanju v Bolzano, kjer je bil v družbi njene spremljevalke. Da bi svoje dejanje lažje prikril, ji je razložil, da so spremljevalki duhovi njenih staršev na tajnem sestanku naročili, naj z njim prebije več tednov. Ker je ženo že v prejšnjih letih pripravil, da je začela verjeti v spiritizem, ni ugovarjala njegovim razlagi. May se je s spremljevalko odpravil po svoje in se ločil. Kasneje se je z nekdanko ženo srečal na sodišču, ker jo je tožil zaradi razžalitve časti.⁴⁷ Prvine spiritizma so bile prisotne tudi v znanih predstavah Vodiške Johance (Ivanke Jerovšek) leta 1913, ki naj bi imela »čudežna« videnja in znamenja Kristusovega trpljenja na svojem telesu. V vodiškem župnišču so bili romarji priče njenih krvavečih trpljenjskih ekstaz. Ob tem je razlagala, da zaznava razna preroška videnja, trdila, da zmore v ekstatičnem stanju videti v onostranstvo, zlasti v vice, ter da se lahko sporazumeva z dušami umrlih. Njihovim svojcem je naročala, kaj morajo storiti, da jih bodo iz vic rešili. Po Johančinim napotkih so morali zmoliti določeno število rožnih vencev, prejeti obhajilo in plačati za maše.⁴⁸ Kasneje se je izkazalo, da so bili njeni »čudeži« sleparija.⁴⁹

Med poročili o spiritističnih prevarah je gotovo vzbudil dobro voljo članek, ki ga je leta 1910 objavil *Slovenski narod*. Poročal je o obisku mladih radovednih londonskih aristokratinj pri tedaj slovečem spiritističnem zakonskem paru. Ob polnoči so obiskale samotno vilo, kjer so jih napotili v sprejemno dvorano. Tu si jih je spiritistka ogledala in končno izjavila, da tako nališpanih in posvetnih dam nikakor ne more spustiti v svetišče duhov. Zahtevala je, naj pridejo ob kaki drugi priložnosti v preprosti obleki in brez nakita. Potem jim šele lahko pokaže onostranski svet, ki mora vsakogar očarati. Slednjič so se dame z njo sporazumele, da v predsobi odložijo vse dragocenosti, ure, prstane in drugo in poleg tega tudi drago gornjo obleko. Spiritistka jih je nato zaprla v posebno sobo ter jim naročila,

»naj se za pol ure zatope v sveto premišljevanje. Toda tiste pol ure nikakor ni hotelo biti konec, in mlade dame so premišljevale že o vseh drugih stvareh kakor pa o nadzemskih duhovih. Začele so tudi trkati na vrata, sprva tiho, pozneje tudi bolj krepko, toda živa duša se ni oglasila. Solnce je bilo že precej visoko, ko se je zunaj vile stoječemu strežaju zazdelo čakanje že preneumno. Šel je v vilo, ki se mu je zdela popolnoma zapuščena. Slednjič je vendarle prišel do sobe, v kateri so ihte mlade aristokratinje. Toda soba je bila zaklenjena in treba je bilo poiskati ključavničarja. Ko je ključavničar sobo odprl, nudil se je žalostno smešen prizor. Mlade aristokratinje vse obupane in v sami spodnji obleki ... Posredovalca med duhovi in med ljudmi sta izginila, z njima pa tudi krasna obleka in dragocenosti.

46 *Slovenec*, 21. 2. 1884, 1, 2, Cesarjevič Rudolf in spiritisti. Ušeničnik, Spiritizem, 52, 53. Dolšak, Prof. Lapponi, 40.

47 *Straža*, 4. 10. 1909, 3, Karl May. *Slovenski narod*, 5. 10. 1909, 3, Karel May – spiritist.

48 *Globočnik*, *Vodiški čudeži*, 11, 19, 23.

49 Prav tam, 28.

Ta dogodek je povzročil v Londonu mnogo smeha. Najlepše je pa še to, da spiritističnega parčka ne bodo preganjali, ker ga nobena od prizadetih aristokratinj ne bo ovadila, kajti vsaki je ležeče na tem, da njeno ime ne pride v javnost.«⁵⁰

V avstrijski dobi so nasprotovanje spiritizmu izrazili tudi na druge načine. Avtor V. C. je leta 1892 v *Domu in svetu* obžaloval, da je bil Petar Preradović privrženec spiritizma.⁵¹ Leta 1901 in 1909 je *Slovenski narod* objavil črtici ruskega pisatelja Antona Pavloviča Čehova in slovenskega pisatelja ter prevajalca Vladimirja Levstika, v katerih sta predstavila vero v spiritizem kot slepilo,⁵² leta 1902 pa je *Slovenec* opozoril na knjigo, ki jo je v Zagrebu proti »spiritistiški maniji« objavil Maksimilijan Horman.⁵³ Zanimivo pa je zvenel članek, ki ga je klasični filolog, kulturni delavec in od leta 1917 vodja ljubljanske izpostave dunajskega Korrespondenzbureauja France Kobal spomladi 1918 objavil v *Slovenskem narodu*. Pisal je o članku, ki ga je v tistem času prebral v češki spiritistični reviji *Posel záhrobní* (*Posmrtni sel*) iz leta 1904. Revijo mu je izročil češki vojak. Z nejevero jo je vzel v roke. Vprašal se je, ali je to poizkus, da bi ga pridobili za spiritizem? »Brezuspešen trud. Koliko razprav in razmotrivanj sem že čital o spiritizmu in okultizmu, a še nisem šel med njih vernike.« Sprva je površno in malomarno listal po reviji, dokler ni prišel do članka, ki mu ga je nasvetoval vojak. Pričel ga je brati, sprva bežno, potem vedno pozorneje in s preudarkom. Ko je članek prebral, se je zamislil. »Pojavila se je pred mano uganka, s katere rešitvijo pa se jaz ne nameravam baviti. Naj jo rešijo čitatelji.«⁵⁴

Članek je napovedal začetek svetovne vojne okoli leta 1914, velik spopad med štirimi vladarji in veliko prelivanja krvi, zlasti v Evropi, izgubo mnogih prebivalcev in imetja v Nemčiji in Avstro-Ogrski ter pojav velikih prevratov v človeštvu. Na zahodu, v Ameriki, vznikne velika svetloba. Končno nastopi nov čas, narodi odložijo orožje. Napočila bo zlata doba. »Čitajoče občinstvo naj sedaj ugane,« je zaključil Kobal, »ali so pisci zgoraj navedenih prorokovanj res zrl v bodočnost, ali so ugibaje o bodočih dogodkih slučajno zadeli resnico!«⁵⁵ S tem vprašanjem so se v zadnjem letu monarhije na Slovenskem še enkrat spomnili na spiritizem.

50 *Slovenski narod*, 20. 8. 1910, 5, Med spiritisti.

51 V. C., Peter Preradović, 485.

52 Prim. Čehov, Strašna noč, 1. Levstik, Doživljaj prepovedane ideje, 1.

53 *Slovenec*, 18. 7. 1902, 3, Iz Zagreba. Horman, *Spiritizam*.

54 Kobal, Proroštva, 4.

55 Prav tam.

Med svetovnima vojnama

Na spiritizem so bili pozorni tudi v času med svetovnima vojnama. Negativno mnenje o njem ter njegovo vrednostno in fenomenološko tolmačenje sta se ohranila, novo pa je bilo, da so se mu pridružili tudi v marksističnem taboru.⁵⁶ V katoliškem je padel tudi očitek, da svobodomislec ne nasprotujejo spiritizmu.⁵⁷ Sicer pa so še naprej poročali o širjenju spiritizma po svetu, njegovih prevarah in znanih osebnostih, ki so mu bile privržene (»oče« Sherlocka Holmesa pisatelj Conan Doyle, izumitelj Thomas Edison, astronom in pisatelj Camille Flammarion, fizik in izumitelj Oliver Lodge, alvarski maharadža, botanik Josef Velenovsky, psiholog in filozof William James, pariški kardinal Ernest Dubois), in o tistih, ki so ga odločno zavračale (fiziolog Charles Richet).⁵⁸ Omenimo naj, da je liberalno *Jutro* leta 1925 menilo, da bi bilo za Doylea in njegova dela bolje, če bi umrl pred desetimi leti, torej prej, preden se je spiritizem

56 *Slovenec*, 1. 3. 1921, 2, Verski pojavi; 4. 3. 1928, 12, Katolicizem in spiritizem; 30. 10. 1928, 9, Spiritisti; 18. 7. 1931, 6, Spiritizem, vzrok ločitve; 20. 1. 1939, 5, Kaj veš o »spiritualnih molitvah«?. Albreht, Nekaj o vražah, 8. Albreht, Nekaj o vražah: konec, 4, 5; Ušeničnik, Filozofija okultizma, 185–87. Duhovi »z onega sveta«, 1168. Borko, Spiritizem, 37–40. Zorec, Spiritisti, 322–25. Travner, Čarovništvo, 75. Travner, Vampirji, 427. *Domovina*, 25. 12. 1929, 25, Na križ pribita ženska. *Slovenski narod*, 7. 3. 1931, 5, Rentgenova slika fantoma. Breclj, O zdravstvu, 296. *Naprej*, 21. 2. 1924, 2, Špiritizem na smrtni postelji. *Jutro*, 20. 12. 1925, 8, Conan Doyle in vedeževalka. *Jutro: ponedeljska izdaja*, 3. 4. 1933, 4, Spiritizem in znanost. *Delavska politika*, 28. 5. 1930, 2, Ali nasprotuje vpeljevanje trupel v krematorijih krščanski veri; 13. 10. 1938, 3, Spiritizem in telepacija.

57 *Slovenec*, 15. 11. 1935, 1, Samo še dva tabora!.

58 *Jutro*, 19. 4. 1925, 9, Conan Doyle; 1. 5. 1925, 5, Telefon za duhove; 7. 6. 1925, 8, Camille Flammarion umrl; 13. 9. 1925, 7, Pariško pismo; 17. 9. 1925, 5, Kongres v Parizu; 20. 12. 1925, 8, Conan Doyle in vedeževalka; 15. 10. 1926, 6, Svetovni kongres spiritistov; 23. 11. 1926, 10, Pobrizgani duh; 10. 6. 1933, 6, Spiritisti v Češkoslovaški; 31. 12. 1933, 15, Goslač maharadže iz Alvare; 28. 4. 1938, 7, Dr. Josef Velenovsky in njegov »psihizem«. *Jutro: ponedeljska izdaja*, 3. 4. 1933, 4, Spiritizem in znanost. *Slovenski narod*, 12. 7. 1925, 3, Naš novi roman; 5. 7. 1929, 4, O parapsihologiji kot moderni vedi; 4. 12. 1929, 1, Avtentičnost okultnih pojavov; 17. 7. 1939, 4, Conan Doyle in londonski spiritisti. *Slovenec*, 7. 8. 1925, 5, Spiritistična cerkev v Londonu; 13. 1. 1928, 6, Nekaj o spiritizmu; 26. 9. 1929, 2, Ob spominu na velikega kardinala; 13. 12. 1935, 6, »Država duhov« je propadla; 21. 10. 1937, 6, Ne išči žene med spiritisti!; 30. 9. 1938, 6, Plavalasi ženski medij, ki je imel 400.000 din v hranilnici, je izgnan. *Slovenski gospodar*, 14. 10. 1931, 2, Priznanje znanega spiritista. A. D., Charles Richet, 26. – Na znane osebnosti, ki so priznavale resničnost spiritističnih pojavov (Aksakov, jezuit Georg Bichlmair, kiparka Juliette Alexandre Bisson, fiziolog in biokemik Filippo Bottazzi, parapsiholog Ernesto Bozzano, jasnovidec Herbert Denis Bradley, vitalist, higienik ter raziskovalec psihičnih pojavov Hereward Carrington, parapsiholog A. N. Chowrin, psiholog in inženir William Jackson Crawford, Crookes, Doyle, biolog in filozof Hans Driesch, okultist in magnetist Hector Durville, Flammarion, zgodovinar Johann Christoph Gatterer, zdravnik Gustav Geley, pisatelj Stefan Grabiński, biolog in zoolog Karl Gruber, filozof in teolog Konstantin Gutberlet, mag in jezuit Carlos Marie de Heredia, psiholog James H. Hyslop, parapsiholog Willy K. Jaschke, teolog Wilhelm Kaesen, telepat in jasnovidec Naum Kotik, psiholog Rudolf Lambert, Lodge, Lombroso, raziskovalec okultizma August Friedrich Ludwig in Mager, zdravnik Hans Malfatti, dominikanec Theodor Maynage, psihiater Enrico Morselli, pesnik in filolog Frederic William Henry Myers, filozof Julian Ochorowicz, psiholog in filozof Traugott Konstantin Oesterreich, hamburški trgovec Hinrich Ohlhaver, psiholog Heinrich Passaro, filozof in pisatelj Karl von Prel, psiholog John Godfrey Raupert, zdravnik, fiziolog in nobelovec Charles Robert Richet, škof v Paderbornu Wilhelm Schneider, psihoterapevt in parapsiholog Albert von Schrenck-Notzing, jezuit Herbert Thurston, oftalmolog in parapsiholog Rudolf Tischner, pisatelj Waldemar von Wasielewski, zgodovinar Friedrich Zurbonsen), kot na tiste, ki so jih zanikale (psiholog Richard Baerwald, filozof Jakob Bappert, psiholog Julius Beßmer, teolog Norbert Brühl, filozof Max Dessoir, nevrolog in psihiater Walter von Gulat-Wellenburg, nevrologinja in filozofinja Mathilde von Kemnitz, kulturni zgodovinar Carl von Klinkowstroem, psiholog Alfred Lehmann, nevrolog in psiholog Albert Moll, teolog Anton Seitz), je opozoril tudi Lambert Ehrlich (Ehrlich, Spiritizem, 136–38).

razširil v Angliji.⁵⁹ Vsekakor je bil zanimivejši, ko je še pisal detektivske romane.⁶⁰ Sicer pa je poročalo še o mednarodnem spiritističnem kongresu 6. septembra 1925 v Parizu in Doylovi udeležbi na njem⁶¹ ter objavilo obvestilo o načrtovanem svetovnem kongresu spiritistov novembra 1926 v Budimpešti.⁶²

V poročilih o širjenju spiritizma po svetu je bil zanimiv podatek o njegovem gibanju na Češkoslovaškem. *Jutro* je pisalo, da je doživelo silen razmah. Na kongresu češkoslovaških spiritistov 4. in 5. junija 1933 v Pragi se je zbralo toliko odposlancev iz celotne države, »da je le redkokdaj kakšna popularna politična stranka ob času svojega največjega razmaha zbrala v Pragi na svojem shodu toliko ljudi, kakor to spiritistično zborovanje«. *Jutro* je ugotavljalo, da je treba vsako gibanje, ki tako učinkuje na množice,

»smatrati za znak časa, a če bi si hoteli razložiti ta znak, bi našli morda najboljšo oporo v dejstvu, da je najti največ spiritistov v najubožnejših slojih ali v ozemljih, kjer ljudje s težkim telesnim delom ne pridejo sicer do gmotnega blagostanja, pač pa v dušne težave. Povsod tam, pišejo listi, kjer je čedalje težje sprijazniti se s trodimenzionalnim svetom, išče človek v svojih mukah pribežališča v zasanjanem in izfantaziranem svetu četrte dimenzije. Tako je spiritizem smatrati kot akt duševne samopomoči tistih malih ljudi iz ljudstva, ki se čutijo – morda čisto upravičeno – razočarane in izdane po intelektualizmu, zlasti političnem.«⁶³

Ob gornjem pogledu na družbeni značaj spiritizma je liberalna revija *Življenje in svet* že v dvajsetih letih podala širšo oceno njegove prisotnosti na Češkoslovaškem. Pisala je, da je spiritistov »na Češkem več nego vernikov marsikatero velike cerkve. Najdeš jih med vsemi družabnimi razredi, med bogatimi enako kot med reveži. Žive v strogo omejenih društvihi sami zase, ne meneč se za javno mnenje, zasmeh in zbadljivke so jim prav tako malo mar kot simpatije. Le zdaj pa zdaj pronikne kakšna skrivnostna vest in tedaj vse uprav blazni.«⁶⁴ Posebej občudovana je znamenita medijka Maria Silbertova iz Gradca, ki je znana tudi v severnem delu Slovenije. Ko se je konec novembra in v začetku decembra 1927 zadrževala v Pragi, je vzbudila splošno pozornost.

»Nobena vladna ostavka, nikak politični preobrat, nobena fašistovska ali boljševiska vzbuna ne more ljudi tolikanj vznemiriti in zapustiti v javnosti takega vtiska, kakor ena ali dve privatni seansi stare gospe iz Gradca. Ljudje se dobesedno podijo za časopisne vesti o nji; listov se proda trikrat več nego po navadi. Skratka: Praga nori za mističnimi senzacijami, vendar pa bodi povedano: nič manj od Dunaja, Berlina ali Pariza.«⁶⁵

59 *Jutro*, 19. 4. 1925, 9, Conan Doyle.

60 *Jutro*, 20. 12. 1925, 8, Conan Doyle in vedeževalka.

61 *Jutro*, 13. 9. 1925, 7, Pariško pismo; 17. 9. 1925, 5, Spiritistični kongres v Parizu.

62 *Jutro*, 15. 10. 1926, 6, Svetovni kongres spiritistov.

63 *Jutro*, 10. 6. 1933, 6, Spiritisti v Češkoslovaški.

64 Duhovi »z onega sveta«, 1168, 1169.

65 Prav tam, 1170.

Revija je Silbertovi namenila tudi poseben članek, v katerem je slovenski spiritist, ki jo je obiskal, predstavil njeno življenje, seanse in spiritistične pojave.⁶⁶ Uredništvo je k članku pristavilo, da je po njegovem mnenju spiritizem prazna vera in zmota.⁶⁷

O zmotah in usodnih odločitvah, h katerim je posameznike napeljal spiritizem, so večkrat poročali. Strašljive so bile novice o samomorih, storjenih z namenom, da bi nato dokazali možnost zveze med umrlim in s tem predhodno seznanjeno živo osebo, in t. i. samomorih iz radovednosti, samomorih, storjenih zato, da bi izvedeli, kakšno je življenje po smrti.⁶⁸ Pisali so tudi o predhodnem dogovoru med slavnim iluzionistom Harryjem Houdinijem in njegovo ženo, ki sta se dogovorila, da bosta po njegovi smrti ostala v spiritistični zvezi. Ko je umrl, si je nato žena vrsto let zaman prizadevala, da bi do zveze prišlo, a se ji to ni nikoli posrečilo.⁶⁹ S spiritizmom so povezovali tudi ljubezenske tragedije s smrtnim izidom.⁷⁰ V Angliji pa naj bi izvedli uspešen spiritistični poizkus. Neki medij naj bi pomagal odkriti ostanke slovite Glastonburyske opatije, kjer so domnevno pokopali bajeslovnega kralja Arturja.⁷¹

Med zanimivostmi, o katerih so poročali v zvezi s spiritizmom, je leta 1933 sodilo tudi poročilo *Slovenca* o prošnji Elizabete Elek iz severne Vojvodine, da bi ji izdali obrtni list za klicanje duhov. Tega obrtna oblast v Subotici ni mogla storiti, ker po zakonu spiritizem ni bil naveden kot obrt. Proti tej odločitvi se je Elekova pritožila na bansko upravo Donavske banovine, a je *Slovenec* menil, da s pritožbo ne bo uspela.⁷² Veliko slabše naj bi se spiritizmu pisalo v Nemčiji, kjer naj bi ga po prihodu na oblast nacisti nameravali najstrožje prepovedati.⁷³ Časopisje je objavljalo še prispevke, ki so smešili spiritizem ali na smešenje opozarjali.⁷⁴ Dvajsetega avgusta 1930 pa je *Jutro* objavilo članek, ki je postregel s precej nenavadno zgodbo. Duh, s katerim naj bi bil v stiku neki za spiritizem vnet avstrijski grof, je grofu naročil, naj na spiritistični sestanek povabi rusko begunko, gospo N. iz Ljubljane, in ženo nekega v mednarodnih krogih zelo vplivnega zunanjega ministra. Grof je naročeno izpolnil in obe gospe sta ga obiskali na njegovem domu. V izbrani družbi so poklicali duha. Gospe N. je sporočil, da ima posebno poslanstvo. V Rusiji bo namreč v bližnji prihodnosti prišlo do velikih dogodkov. Mednarodne razmere, v katerih bo udeležen tudi omenjeni zunanji minister, bodo pospešile Stalinov padec. Vojna letala bodo z bombami zasula njegovo bivališče in tako bo končal tedanji diktator. Odrešenik, ki mu je bila namenjena vodilna vloga v teh dogodkih, je tedaj živel v begunstvu. Po članku sodeč naj bi se nahajal v Ljubljani. Duh ni povedal njegovega imena, ga je pa opisal:

66 Gajski, *Tajne življenja*, 166–68.

67 Prav tam, 166. Borko, *Spiritizem*, 40.

68 *Edinost*, 10. 2. 1921, 1, Zanimiv znanstveni poizkus. *Jutro*, 6. 2. 1927, 8, Usodna radovednost.

69 Spiritizem je prevara, 30.

70 *Slovenski narod*, 3. 9. 1929, 3, Spiritizem vzrok ljubavne tragedije.

71 *Edinost*, 15. 5. 1921, 4, Spiritizem v službi znanosti.

72 *Slovenec*, 5. 11. 1933, 5, Obrtni list za klicanje duhov.

73 *Kmeti list*, 6. 12. 1933, 8, Spiritizem.

74 *Slovenec*, 15. 4. 1926, 6, Mariborsko gledališče. Bernard, *Spiritisti*, 4.

»To je plavolas mladenič visoke postave s pravilnimi potezami, lepim nosom in plamtečimi preroškimi očmi. V svoji izredni skromnosti ne sluti svojega visokega poslanstva. Gospa N. ga mora poiskati, ali vsaj poskrbeti za razširjenje duhovih vesti. Čim bodo dosegle izvoljenega, se bo ta zavedel svoje naloge. Po razodetju bo dobil izreden vpliv in zbral sredstva, da strmoglavi sovjete.«

Rusija bo rešena in dosegla bo izredno blagostanje. Imela bo velik mednarodni vpliv, njena kultura in jezik se bosta razširila po vsem svetu. Zgodba naj bi v poletnih tednih krožila med ljubljanskimi Rusi. *Jutro* je članek sklenilo s pripombo, da bo po kongresu svete alianse v Ljubljani leta 1821 »torej naše mesto zopet odločno poseglo v rusko zgodovino!«⁷⁵

Med vojnami so o spiritizmu še vedno tudi predavali in spremljali literaturo o njem.⁷⁶ Največ se mu je posvečal teolog, etnolog in profesor primerjalnega veroslovja na Teološki fakulteti v Ljubljani dr. Lambert Ehrlich. V letih 1927–1928 in 1936 je pripravil več predavanj o spiritizmu. Enajstega novembra 1927 je predaval na prosvetnem večeru Prosvetne zveze v Ljubljani, 15. januarja 1928 v unionski dvorani v Ljubljani, 3. februarja 1928 v Mariboru in 15. novembra 1936 na srečanju župnijske univerze na Dolu pri Hrastniku.⁷⁷ O spiritizmu sta leta 1929 predavala tudi pisatelj in filozof dr. Vladimir Bartol⁷⁸ in profesor psihologije na zagrebški univerzi dr. Ramiro Bujas – Bartol 18. maja 1929 na Radiu Ljubljana, Bujas pa 3. decembra 1929 v Zvezi kulturnih društev v Ljubljani.⁷⁹

Poleg predavanj o spiritizmu in okultizmu je Ehrlich leta 1928 v *Bogoslovnem vestniku* objavil tudi dve obsežnejši, izrazito apologetski razpravi.⁸⁰ Zasnoval ju je v temeljnih poljih svojega znanstvenega dela – etnologiji in primerjalnem veroslovju.⁸¹ Predstavil je razvoj spiritizma, njegove značilnosti in pojave ter ocenil, da je njihov velik del prevara. Ostane pa precejšnje število duhovnih in telesnih pojavov, ki jih ne moremo zanikati v imenu znanosti. Ehrlichovo mnenje je bilo: *Non liquet* (Ni jasno).⁸² Moderni spiritizem zanj ni bil »poseben problem zase, ampak [...] samo majhen in morda neznaten izrezek iz kolosalnega fenomena, ki stalno spremlja zgodovino človeka«, zato se ne moremo omejiti samo na fenomene zadnjih desetletij.

75 *Jutro*, 20. 8. 1930, 6, Odrešenik Rusije iz Ljubljane.

76 O literaturi o spiritizmu sta pisala Aleš Ušeničnik in Lambert Ehrlich (Ušeničnik, O spiritizmu, 61, 62. Ušeničnik, Filozofija okultizma, 185–87. Ehrlich, Spiritizem, 123, 124, 136–38, 140–48).

77 *Slovenec*, 9. 10. 1927, 7, Prosvetni večeri Prosvetne zveze; 10. 11. 1927, 4, Spiritizem in okultistične vede; 13. 1. 1928, 6, Nekaj o spiritizmu; 19. 11. 1936, 7, Duhovi so se zmotili. *Jutro*, 4. 2. 1928, 3, Spiritizem in cerkvena veda.

78 Da je bil pisatelj in avtor znanega romana *Alamut* (prvič objavljen leta 1938) doktor filozofskih znanosti, je manj znano. Bil je doktorand prof. dr. Franceta Vebra, na temo *O faktorjih, ki omogočajo živim organizmom smoteno reakcijo na zunanje vtise (in s tem ohranitev individua in vrste)* pa je doktoriral leta 1925. (O Bartolovem filozofskem študiju in doktoratu gl. Cindrič, *Od imatrikulacije do promocije*, 97–106. Virk, Disertacija Vladimirja Bartola, 99–115.)

79 *Slovenec*, 17. in 18. 5. 1929, 7, Programi Radio-Ljubljana. *Slovenski narod*, 2. 12. 1929, 2, Okultizem in znanost; 4. 12. 1929, 1, Avtentičnost okultnih pojavov.

80 Dolenc, Ehrlich – apologet in veroslovec, 212.

81 Juhant, Lambert Ehrlich, 222.

82 Ehrlich, Spiritizem, 123–48.

Upoštevati je treba vse ustrezno gradivo, da se lahko problem postavi v znanstveno točni obliki. Taka postavitev in sintetična razlaga spiritizma je možna samo v luči zgodovine, primerjalnega veroslovja, etnologije in teologije.⁸³ V teološkem pogledu pa se je treba zavedati, da je racionalna religija Logosa, ki jo je vzpostavil Kristus, »brez-pogojno in neusmiljeno odklonila vse kompromise z okultnimi iracionalnimi verstvi; krščanski apologeti so se namreč postavili brez izjeme na stališče, da za vsemi temi kultu tičijo pravi demoni, [...] v krščanstvu ni več mesta za iracionalni okultizem; samo sporadično se še vtihotaplja.«⁸⁴

»Revirska posebnost«

Ostane nam še opozorilo na slovenski spiritizem med vojnama. Bil je sorazmerno opazen. Leta 1919 so ga izvajali na Notranjskem in Dolenjskem (v Robu, na Rašici, v Kompoljah, na Javorju in v Srnjaku,⁸⁵ leta 1928 so poročali o njegovem pojavu v Ljubljani,⁸⁶ leto kasneje je posebej o spiritizmu na Notranjskem v že omenjenem predavanju govoril Bartol,⁸⁷ v letih 1938 in 1939 pa so poročali o spiritizmu med Mariborčani in okoli Brestanice.⁸⁸ Največ pozornosti pa je vzbudil spiritizem v rudarskih revirjih. Močno se je razširil v Trbovljah, Hrastniku in Zagorju, o čemer so v drugi polovici dvajsetih let in v tridesetih letih večkrat poročali časopisi vseh barv.

Spiritizem v revirjih je vzbujal vsesplošno obsodbo. Ta je temeljila v idejnih in političnih načelih, ki so vodila poglede na »revirsko posebnost«. Nanjo so najprej opozorili v katoliškem idejnem prostoru. Leta 1926 je *Slovenec* poročal, da se je v zadnjih letih ta »nadloga« v Trbovljah precej razpasla; umrlih ne puste pri miru.⁸⁹ Javlja se tam, kjer je miselnost ljudi diferencirana po modernih nazorih in se more uspešno izrabiti za boj proti Cerkvi. Tako oceno je pred uprizoritvijo svoje farne ljudske igre *Spiritisti* 21. in 22. januarja 1939 v Mariboru podal dramatik, publicist in kaplan v Koprivnici Davorin Petančič. Hkrati je v »spiritualnih molilcih« po revirjih in v mestih videl dokaz, da se človek ne počuti dobro ob brezverskem idolu 20. stoletja.⁹⁰ Zanimivo je bilo tudi *Slovenčevo* poročilo o odzivu dolskih spiritistov, ko so izvedeli, da bo v njihovem kraju, najbrž prav zaradi »revirske posebnosti«, o spiritizmu predaval Lambert Ehrlich. Šlo je za njegovo predavanje 15. novembra 1936 na Dolu pri Hrastniku.

83 Prav tam, 149. Gl. tudi Ehrlich, Okultizem, 265, 266.

84 Ehrlich, Okultizem, 280.

85 O mizici v Javorjah, ki je prihodnost napovedovala.

86 *Slovenec*, 30. 10. 1928, 9, Spiritizem.

87 *Slovenec*, 17. in 18. 5. 1929, 7, Programi Radia-Ljubljana.

88 *Slovenec*, 30. 9. 1938, 6, Plavalasi ženski medij, ki je imel 400.000 din v hranilnici, je izgnan; 20. 1. 1939, 5, Kaj veš o »spiritualnih molilcih?«. *Delavska politika*, 13. 10. 1938, 3, Spiritizem in telepatija.

89 *Slovenec*, 20. 7. 1926, 5, Spiritizem.

90 *Slovenec*, 17. 1. 1939, 7, Špiritisti v Mariboru; 20. 1. 1939, 5, Kaj veš o »spiritualnih molilcih«?

»Spiritisti so bili vsled tega razburjeni in so vprašali svoje ‚duhove‘, kaj naj naredijo. Dobili so odgovor, da predavatelj sploh ne bo mogel govoriti proti njim. To se je razvedelo med ljudmi in nastalo je za predavanje velikansko zanimanje, vsak je hotel biti priča, ko bodo ‚duhovi‘ vzeli govorniku besedo. Društvena dvorana na Dolu še ni bila nikoli tako polna ko prejšnjo nedeljo. Predavatelj g. prof. dr. Ehrlich iz Ljubljane je nastopil in govoril ob grobni tišini. Govoril je nad dve uri o spiritizmu in niso ga motili ne ljudje ne duhovi. Prvi uspeh je bil, da je sploh govoril. Bilo je pa tudi temeljito predavanje o spiritizmu, da so se ljudem odprle oči, da spiritizem ne bo nihče več resno jemal.«⁹¹

Kolikor poznamo človeško ravnanje, je bila *Slovenčeva* ocena, vsaj deloma, verjetno vprašljiva, poleg tega pa je imelo prepričanje o obstojnosti spiritizma v revirjih trdno podlago tudi pri liberalcih in komunistih. *Jutro* je novembra 1927 poročalo, da se je spiritizem v Trboveljski dolini razširil v takem obsegu, da bo morala nastopiti oblast.⁹² Ko je januarja 1928 sresko poglavarstvo v Laškem o tem uvedlo preiskavo, je približno deset žena v navzočnosti sreskega poglavarja 16. januarja v Trbovljah izvedlo spiritistično seanso. *Jutro* je pisalo, da se je vsem »bralo na obrazih, da trdno verujejo v to, kar se dogaja na sejah«. Po petnajstih minutah sta dve od zbranih žena po krčevitem tresenju posredovali izjavi dveh trpečih duhov. Sreski poglavar je nato seanso prekinil in jih v dobrohotnem tonu podučil, da je vse samo njihova domišljija in naj bodo pametne in ne uničujejo svojega zdravja. »Žene so priznale, da imajo slične seje po dvakrat na teden. Na vse prisotne je napravila seja silno mučen vtis. Vsem so se smilile žene, ki so trdno uverjene, da občujejo z duhovi, opravljajo s tem dobro delo in da služijo Bogu.«⁹³

Posebna pa je bila novica o trboveljskem grobarju, ki so ga ponoči v mrtvašnici zasačili pri kuhanju človeške glave v loncu, pokritem z lopato. Grobar naj bi odkopal neki grob in mrliču odrezal glavo, nato pa grob spretno zopet zasul. O grobarju so pravili, da ni čisto pri pravi pameti. *Jutro* je menilo, da se je »verjetno [...] duševno omejenega grobarja poslužil nekdo, ki bi rad prišel do mrtvaške glave, hoteč jo vporabiti v bogve kakšne namene«. – »Mnogo se govori, da so naročili glavo spiritisti, ki so jo hoteli uporabiti pri svojih nočnih sestankih.«⁹⁴

Konec dvajsetih let je avtor »Ami.« v *Jutru* poročal tudi o »sekti« spiritistov na območju Hrastnik–Trbovlje–Zagorska dolina–Šentlambert–Čemšeniška planina; del rudarjev je ob trdem delu in v težkih življenjskih razmerah našel uteho v spiritizmu.

»Ta mu odkriva in sugerira življenje po smrti, življenje, kjer bo nehalo vse garanje kjer bo toplo in brezskrbno. O koliko fantomov mu odkriva spiritizem in vsi so taki, da mu lajšajo bedno tužitje in ga navajajo s upanjem na plačilo onkraj vseh težav. [...] Na onem svetu se obetajo članom krožkov razne udobnosti, celo dobra mesta in službe. O nekem ranjkem govore, najbrže le šaljivci, da je za šoferja ka-li, vozi menda celo samega Boga po raju.«

91 *Slovenec*, 19. 11. 1936, 7, Duhovi so se zmotili.

92 *Jutro*, 8. 11. 1928, 5, Spiritizem.

93 *Jutro*, 18. 1. 1928, 3, Spiritistična seja v navzočnosti sreskega poglavarja. Gl. tudi Ehrlich, Spiritizem, 130.

94 *Jutro*, 11. 12. 1927, 3, Mrtvaško glavo kuhali v loncu.

»Ko lega mrak v (Zagorsko – op. av.) dolino,« je pisal »Ami.«, »se podajo spiritisti obojega spola na sednice. Danes na ‚Šoht‘, jutri na Repnik, potem v Lebring, v Zavine, Št. Lambert, Zagorje ali kakor se že pravi vsem shajališčem. Nihče nepoklicanih nima dostopa.« Napačno pa bi bilo misliti, da se spiritističnih srečanj udeležujejo le delavski sloji, vmes so zastopane tudi nekatere druge (socialne) plasti doline. Pozno ponoči se razhajajo s srečanj in se utrujeni naslednji dan podajo vsak na svoje delo. »Ami.« ni hotel spiritizma pobijati, imel pa ga je za praznoverje. Obsojajoče pa se je odzval na govorice o navajanju otrok k spiritizmu. Mladino naj pustijo pri miru, sicer bodo vzgajali breme, ki bo v nadlogo vsem. Ker je spiritizem posledica slabih socialnih razmer, sta sredstvo boja proti njemu izboljšanje gmotnega položaja in več prosvete v srca.⁹⁵ O spiritizmu v rudarskih revirjih je *Jutro* pisalo tudi kasneje.⁹⁶

Na komunistični strani so se na spiritizem v revirjih odzvali z razredno ostrino. Pridržali so si njegovo izključno kritiko, saj naj se – kar ni bilo res – zanj na katoliški in liberalni strani ne bi dosti menili. Dekalisti (komunisti, ki so v javnosti nastopali po izpeljanki iz naslova enega od svojih legalnih glasil *Delavsko-kmetijski list*) pa so sodili, da je skrajni čas tudi javno in vsepovsod nastopiti proti spiritizmu, ki je nevaren strup za ljudstvo.⁹⁷

»Kivešlob« (Bol(j)ševik), ki je opozarjal na spiritizem v rudarskih revirjih, je poudaril, da se je med rudarji tako močno razširil zaradi velikih odpuščaj in znižanja plač, s katerim jih je Trboveljska premogokopna družba potisnila v največjo revščino in lakoto. Večina rudarskih žena in mož, ki so se podali na to pot, je iskala tolažbo v spiritizmu.

»Izgubili so zaupanje v duhovščino in meščanske poslance in odrešenike in ker režim zatira razredno gibanje in zatira vsako svobodno besedo, ni nič čudnega, če so zapustili razredni boj, in se obrnili na duhove. *To je nesreča za rudarsko ljudstvo, velika zmota in strup, ki grozi, da bodo rudarji še dolgo časa tavalili v temi in prenašali udarce Trboveljske družbe. Saj duhovi niso in ne bodo prinesli nobenega povišanja plač in nobenega niti najmanjšega kosa kruha lačnim otrokom stradajočih rudarskih družin.*«⁹⁸

Spiritizem ljudem zapira oči in jim jemlje razredno zavest.

»NAMESTO DA BI SE ORGANIZIRALI V RUDARSKO STROKOVNO ORGANIZACIJO, SE VPISUJEJO V ŠPIRITISTIČNE KROŽKE; NAMESTO DA BI HODILI NA SESTANKE IN SHODE, HODIJO NA ŠPIRITISTIČNE SEJE; NAMESTO DA BI SE DRŽALI NAUKOV KARLA MARKSA IN LENINA V BOJU PROTI TRBOVELJSKI DRUŽBI IN KAPITALIZMU, KLIČEJO DUHOVE NA POMOČ«,

95 Ami., Spiritistična sekta v zagorski dolini, 5, 6.

96 *Jutro*, 29. 11. 1931, 5, Bajke o zagorskem strahovalcu.

97 Kivešlob, Spiritizem, 2.

98 Prav tam.

je nadaljeval Bol(j)ševik.⁹⁹ Ker kapitalizmu in državi ni bil nevaren, spiritizma tudi niso preganjali. Laški sreski poglavar je spiritistke v Trbovljah pustil pri miru. Ne v Zagorju ne v Trbovljah in ne v Hrastniku jih žandarji niso zasledovali, kot se to vsak dan godi komunistom. Če bi bil spiritizem nevaren, bi duhovščina grmela s prižnic, nastopila naj bi (tedaj že prepovedana) protikomunistična Orjuna, v Beogradu pa bi predsednik jugoslovanske vlade, notranji minister in načelnik katoliške Slovenske ljudske stranke dr. Anton Korošec že poskrbel, da bi mu stopili na prste.¹⁰⁰ – »NE ŠPIRITIZEM, PAČ PARUDARSKA STROKOVNA ORGANIZACIJA BO POMAGALA! NE ŠPIRITIZEM, PAČ PA RAZREDNI BOJ JE PRAVA POT! NE V ŠPIRITIZMU, TEMVEČ V DELAVSKO-KMEČKI REPUBLIKI JE REŠITEV LJUDSTVA!« je pribil Bol(j)ševik. »Najboljši odgovor na vse vere in vse duhove pa bo, da organiziramo izstopanje iz katoliške cerkve in ustanovimo Zvezo proletarski svobodomislecev.« Spiritizem pa bo izginil tako, kot je prišel – kot zmota in kot bolezen, saj nas kapital ne bo pustil vedno tako pri miru.¹⁰¹

A ni bilo tako. V Trbovljah, morda tudi v širšem revirskem okviru, je bil spiritizem tako utrjen, da so ga izvajali še po drugi svetovni vojni. Na to v »slovenski knjigi mrtvih« slikovito opozarja raziskovalec vzporednih svetov in poznavalec zasmrtja Pavel Matej Rak.¹⁰²

Zaključek

Na Slovenskem je bil v dobi meščanstva spiritizem najbolj prisoten v rudarskih revirjih. Tu so mu bili posebej naklonjeni, s strani javnosti pa je, kot smo jo poimenovali, »revirska posebnost« doživela največ obsodb. Razen v krajih in pri posameznikih, ki jih je spiritizem pritegnil, razumevanja zanj ni bilo. Prerez tedanje družbe in politike pokaže, da je za spiritizem veljalo vsesplošno in večinsko odklonilno ter zasmehovalno stališče. Nanj so gledali kot na praznoverje, prevaro, znamenje psihične oporečnosti, fantazmagorijo, nedokazane pojave, prazno vero in zmoto. Katoliški avtorji so vseeno dopuščali, da določenih duhovnih in telesnih pojavov v imenu znosti ne morejo zanikati, a poudarili, da gre tu za delo demonov oziroma hudobnega duha. Spiritizem so označili za nasprotnika vere ter sovražnika človeškega in božjega. Odklanjali so ga z vidika neomejenosti in nedoločljivosti katoliškega čudeža in opozorili, da je krščanstvo odklonilo vse kompromise z okultizmom. Na liberalni strani so zapisali, da se ljudje k njemu zatekajo zaradi socialnih stisk, komunisti pa so v njem videli nevaren strup za delovno ljudstvo, ki mu izpodkopava razredno zavest. Sicer so spiritizem na Slovenskem dobro poznali. O njegovem pojavu, razvoju in značilnostih

⁹⁹ Prav tam.

¹⁰⁰ Prav tam.

¹⁰¹ Prav tam.

¹⁰² Rak, *Prehod duš*, 11–18.

so precej pisali, večkrat predavali in pozorno spremljali literaturo, ki je o njem izhajala v svetu. V teoretskem, vrednostnem in dejavnem pogledu so v meščanski dobi sledili času. Spiritizem je kot ena od mejnih praks spremljal življenje slovenskega človeka od druge polovice 19. stoletja dalje, družbena in politična sprememba po drugi svetovni vojni pa ponuja nov izziv za preučevanje tega vprašanja.

Viri in literatura

Literatura

- – F –. »Petar Preradović.« *Dom in svet* 4, 1891, št. 3, 143.
- – n –. Peter Preradović. *Čas* 12, 1918, št. 3-4, 201–03.
- (Lampe, Francišek). »Pobratimi.« *Dom in svet* 2, 1889, št. 1, 28–30.
- (Mahnič, Anton). »Pobratimi.« *Rimski katolik* 1, 1889, št. 4, 416–24.
- (Samotar). Nekoliko misli z Lurdskega potovanja: X. *Slovenski narod* 15, 1887, št. 192, 1, 2.
- A. (Ibreht), I. (van). Nekaj o vražah in raznih skrivnostnih pojavih v življenju. *Domovina* 10, 1927, št. 2, 6–8.
- Albreht, Ivan. Nekaj o vražah in raznih skrivnostnih pojavih v življenju: konec. *Domovina* 10, 1927, št. 3, 4, 5.
- Ami. Spiritistična sekta v zagorski dolini. *Jutro* 10, 1929, št. 300, 5, 6.
- Aškerc, Anton. *Zbrano delo: osma knjiga: Pisma I.* Ur. Vlado Novak. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1997.
- Bartol, Vladimir. *Alamut: roman*. V Ljubljani: Modra ptica, 1938.
- Bartol, Vladimir. *O faktorjih, ki omogočajo živim organizmom smotreno reakcijo na zunanje vtise (in s tem ohranitev individua in vrste. Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1925.
- Bernard, Tristan. Spiritisti. *Ponedeljski Slovenec* 6, 1933, št. 24, 4.
- Borko, Božidar (Ignotus). Spiritizem in sodobna znanost. *Življenje in svet* 2, 1928, št. 2, 37–40.
- Breclj, A. (nton). O zdravstvu v preteklosti in sedanjosti. *Čas* 33, 1939, št. 10, 291–300.
- Celestin, Fr. (an). Pobratimi. *Ljubljanski zvon* 9, 1889, št. 4, 244–47.
- Cindrič, Alojz. *Od imatrikulacije do promocije: doktorandi profesorja Franceta Vebra na Oddelku za filozofijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani v luči arhivskega gradiva 1919–1945*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2015.
- *Cvirnov dan: spominsko znanstveno in strokovno srečanje ob desetletnici smrti prof. dr. Janeza Cvirna*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani: Filozofska fakulteta in Inštitut za novejšo zgodovino, 14. septembra 2023.
- Čehov, A. (nton). Strašna noč. *Slovenski narod* 34, 1901, št. 122, 1.
- D. Iz literarnega sveta: Charles Richet. *Življenje in svet* 10, 1936, št. 2, 26.
- Doba času. *Posel záhrobní: spiritický časopis věnovaný záhadám duševním* 4, 1904, 74 in sl.
- Dolenc, Bogdan. Ehrlich – apologet in veroslovec. V: Edo Škulj (ur.). *Ehrlichov simpozij v Rimu*, 209–20. Celje: Mohorjeva družba, 2002.
- Dolšak, Fr. (an). Prof. dr. med. Lapponi. *Čas* 1, 1907, št. 1, 38–41.
- Duhovi »z onega sveta«. *Življenje in svet* 1, 1927, št. 48, 1168–71.
- Ehrlich, Lambert. Okultizem v grških orakljih in misterijih. *Bogoslovni vestnik* 8, 1928, št. 3-4, 265–80.
- Ehrlich, Lambert. Spiritizem. *Bogoslovni vestnik* 8, 1928, št. 2, 123–49.
- G. (rivec), F. (ran). Neumrljivosti duše. *Čas* 12, 1918, št. 5, 246.

- Gajski. Tajne življenja: obisk pri slavnem mediju Mariji Silbertovi. *Življenje in svet* 2, 1928, št. 6, 166–68.
- Gilbert, Elizabeth. *Big Magic: Creative Living Beyond Fear*. New York: Riverhead Books, 2015.
- Gilbert, Elizabeth. *Eat, pray, love: One Woman's Search for Everything Across Italy, India and Indone-sia*. New York: Riverhead Books, 2006.
- Gilbert, Elizabeth. *Jej, moli, ljubi*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2014.
- Gilbert, Elizabeth. *Pečat stvarjenja*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2014.
- Gilbert, Elizabeth. *The Signature of All Things: a novel*. New York: Viking, 2013.
- Gilbert, Elizabeth. *Velika čarovnija: opustimo strah in živimo ustvarjalno*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2017.
- Globočnik, Damir. *Vodiški čudeži: zgodba o Vodiški Johanci*. Radovljica: samozal., 1999.
- Horman, Maksimilijan. *Spiritizam: promatran po priznanjima najglasovitijih spiritista: konferencije što jih je držao u Zagrebu (1902.)*. Zagreb: »Antun Scholz«, 1902.
- I. P. Demeter Ivanovič Mendeljejev. *Dom in svet* 7, 1894, št. 15, 453, 454.
- Janežič, Ivan (J.(anez)). O spiritizmu: kritična studija. *Dom in svet* 2, 1889, št. 1, 22–24; 1889, št. 2, 44–46; 1889, št. 4, 87–90; 1889, št. 5, 109–11; 1889, št. 7, 151–53; 1889, št. 9, 191–93; 1889, št. 10, 220, 221; 1889, št. 11, 235–37; 1889, št. 12, 258–64.
- Jarc, Evgen. Teozofska družba. *Čas* 2, 1908, št. 1–2, 88, 89.
- Juhant, Janez. *Lambert Ehrlich, prerok slovenskega naroda*. V Celovcu: Mohorjeva družba; Celje: Društvo Mohorjeva družba; Celjska Mohorjeva družba; Gorica: Goriška Mohorjeva družba; Medvode: Društvo Združeni ob Lipi sprave: Ljubljana: Teološka fakulteta, 2022.
- Kivešlob (Bol(j)ševik). Špiritizem v rudarskih revirjih. *Enotnost* 3, 1928, št. 31, 2.
- Kobal, France (R. P.). Proroštva, ki se izpolnjujejo?. *Slovenski narod* 51, 1918, št. 73, 4.
- Kristan, Etbin. Počena srca: dalje. *Rdeči prapor* 8, 1905, št. 50, 1, 2.
- Kristan, Etbin. Počena srca: konec. *Rdeči prapor* 8, 1905, št. 52, 1–3.
- Krivic, Radovan. Kako si je razlagati stavek: vera je privatna stvar vsakega posameznika. *Omladina* 7, 1911, št. 10–12, 153–58.
- Levstik, Vladimir. Doživljaj prepovedane ideje. *Slovenski narod* 42, 1909, št. 267, 1.
- Melik, Vasilij. *Slovenci 1848–1918: razprave in članki*. Maribor: Litera, 2002 [i. e. 2003].
- Ninčič, Niko. Prorokovanja, ki se ne izpolnjujejo. *Slovenski narod* 51, 1918, št. 78, 4.
- O hipnotizmu. *Čas* 12, 1918, št. 6, 296.
- Patchett, Ann. *State of Wonder*. London: Bloomsbury Publishing; New York: Harper Perennial, 2011.
- Pirc, Jožko. *Aleš Ušeničnik in znamenja časov: katoliško gibanje na Slovenskem od konca 19. do srede 20. stoletja*. Ljubljana: Družina, 1986.
- Rak, Pavel Matej. *Prehod duš: slovenska knjiga mrtvih*. Ljubljana: Aura, 2005.
- Rakež, Jožef. Nekaj o novem »svetovnem« jeziku. *Ljubljanski zvon* 9, 1889, št. 8, 471–80.
- Samotar. Nekoliko misli z Lurdskega potovanja: konec. *Slovenski narod* 15, 1887, št. 193, 1, 2.
- Spiritizem je prevara. *Življenje in svet* 13, 1939, št. 1–2, 30.
- Š.(ubic), I.(van). Prof. dr. Simon Šubic. *Ljubljanski zvon* 23, 1903, št. 12, 744–48.
- Terseglav, Franc. Seksualno vprašanje. *Čas* 1, 1907, št. 10, 433–45.
- Travner, Vl.(adimir). Čarovništvo in čarovniški procesi. *Življenje in svet* 3, 1929, št. 3, 75–77.
- Travner, Vlad.(imir). Vampirji in vampirski procesi. *Življenje in svet* 6, 1932, št. 16, 425–27.
- Turner, Pavel (Ahasverus). Optimizem in pesimizem in dr. Vošnjakov roman »Pobratimi«. *Sloven-ski narod* 21, 1888, št. 295, 1, 2.
- U.(šeničnik), A.(leš). Almanah. *Katoliški obzornik* 5, 1900, št. 2, 168–74.
- U.(šeničnik), A.(leš). Der Kampf um die Seele. *Katoliški obzornik* 4, 1900, št. 2, 188, 189.
- U.(šeničnik), A.(leš). Filozofija okultizma. *Čas* 23, 1929, št. 4, 185–87.
- U.(šeničnik), A.(leš). Novo solnce. *Katoliški obzornik* 5, 1901, št. 3, 267, 268.
- Ušeničnik, A.(leš). O spiritizmu. *Čas* 21, 1927, št. 1, 61, 62.

- Ušeničnik, Aleš. Ali moderno svetovno naziranje zadovolji duha in srce?. *Katoliški obzornik* 3, 1899, št. 1, 1–17.
- Ušeničnik, Aleš. Ali tiči v hipnotizmu kaj nadnaravnega?. *Katoliški obzornik* 7, 1903, št. 1, 49–55.
- Ušeničnik, Aleš. Nekaj poglavij iz mistike o satanu. *Katoliški obzornik* 1, 1897, št. 2, 127–36.
- Ušeničnik, Aleš. Spiritizem. *Katoliški obzornik* 8, 1904, št. 1, 47–71.
- V. C. Peter Preradović. *Dom in svet* 5, 1892, št. 11, 481–85.
- Vamberger, M.(ijo). Petar Preradović. *Slovan* 4, 1887, št. 23, 355–58.
- Virk, Tomo. Disertacija Vladimira Bartola in Vebrova filozofija. V: Marko Uršič (ur.). *Pozabljena generacija filozofov: zbornik razprav s simpozija »O življenju in delu doktorandov Franceta Vebra« na Filozofski fakulteti v Ljubljani, 2015*, 99–155. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2016.
- Vošnjak Josip. *Pobratimi*. Ljubljana: A.(nton) Trstenjak, 1889.
- Vošnjak Josip. *Pobratimi*. Ljubljana: Prešernova družba, 1992.
- Vošnjak, Josip. O prikaznih in duhovih. *Ljubljanski zvon* 2, 1882, št. 6, 340–50.
- Vošnjak, Josip. *Spomini*. Ljubljana: Slovenska matica, 1982.
- Z.(orec), I.(van). Dvakrat pri špiritistih. *Katoliški obzornik* 10, 1906, št. 2, 189–201.
- Zorec, Ivan, Spiritisti. *Življenje in svet* 2, 1928, št. 11, 322–25.

Periodični tisk

- *Delavska politika*, 1930, 1938.
- *Domovina*, 1929.
- *Edinost: glasilo političnega društva »Edinost« za Primorsko*, 1900, 1921.
- *Jutro*, 1925–1928, 1930, 1933, 1938.
- *Kmetški list*, 1933.
- *Naprej: glasilo Socialistične stranke Jugoslavije*, 1924.
- *Rdeči prapor: glasilo jugoslovanske socialne demokracije*, 1905.
- *Slovan*, 1887.
- *Slovenec: političen list za slovenski narod*, 1883, 1884, 1887, 1898, 1899, 1902, 1903, 1906, 1910, 1911, 1921, 1925–1929, 1931, 1933, 1935–1939.
- *Slovenski gospodar: list ljudstvu v poduk*, 1884, 1902, 1931.
- *Slovenski narod*, 1884, 1885, 1888, 1894, 1901, 1902, 1909, 1910, 1918, 1925, 1929, 1931, 1939.
- *Soča*, 1906.
- *Straža: neodvisen politični list za slovensko ljudstvo*, 1909, 1916.

Spletni viri

- *O mizici v Javorjah, ki je prihodnost napovedovala*. <https://trobla.velike-lasce.si/si/kolumna-3/685-o-mizici-v-javorjah-ki-je-prihodnost-napovedovala>. Pridobljeno 1. 11. 2023.